

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

1. งานนิราศของสุนทรภู่

นิราศเป็นรูปแบบของวรรณคดีประเภทร้อยกรองแบบหนึ่งที่มีผู้จักแพร่หลาย วรรณคดีนิราศถือว่าเป็นวรรณคดีบริสุทธิ์ แต่งขึ้นเพื่อต้องการความสะเทือนอารมณ์ และความไพเราะทางวรรณศิลป์เป็นสำคัญ กวีใช้ตัวเองเป็นตัวละครสำคัญของเรื่องคือ ยึดตัวเองเป็นศูนย์กลางของเรื่อง โดยกวีถือเอาการจากที่อยู่จากคนรักมาเป็นมูลเหตุในการแต่ง เนื้อเรื่องจึงเป็นไปในรูปของการบรรยายการเดินทาง และเมื่อพบเห็นสิ่งใดในระหว่างทางก็จะนำมาพรรณนา เปรียบเทียบกับความรักและคนรัก ในนิราศของตน เนื้อเรื่องของนิราศก็คือบันทึกการเดินทางด้วยโหราเรงงวาสนหรือภาษารักนั่นเอง

กวีไทยสร้างวรรณคดีลักษณะ "นิราศ" มานานแล้ว โดยมีการคร่ำครวญถึงนางเป็นแกนกลาง แต่รายละเอียดของเนื้อเรื่อง ฉาก ความคิด อารมณ์ ความรู้สึก ทักษะคติ รสนิยม ค่านิยม แตกต่างไปตามปัจจัยภายในของตัวกวีเอง งานของกวีที่มีความสามารถโดดเด่น มีอัจฉริยภาพสูง มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว และสัจอารมณ์รับสืบทอดต่อไปเป็นแบบอย่างไม่สิ้นสูญ ปรากฏให้เห็นไม่มากนัก "สุนทรภู่" เป็นกวีท่านหนึ่งในจำนวนไม่มากนักที่มีคุณสมบัติดังกล่าว คือได้สร้างงานที่มีลักษณะเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวขึ้นมาในบางด้านที่ไม่ซ้ำแบบใคร และก็ไม่มีการเลียนแบบได้เหมือน ลักษณะนั้นก็คือนิราศลงอนซึ่งเป็น "แบบฉบับ" เฉพาะตัวของสุนทรภู่ โดยเฉพาะ "นิราศ" ท่านเป็นกวีที่แต่งนิราศไว้มากที่สุด จนอาจจะเรียกได้ว่าเป็น "เจ้าแห่งนิราศ" ลักษณะนิราศของสุนทรภู่หากมองผ่าน ๆ อาจรู้สึกวากก็เป็นห่วงทำนองนิราศที่ไม่แตกต่างจากนิราศของกวีท่านอื่น แต่ถ้าอ่านพินิจจะรายละเอียดก็จะพบลักษณะพิเศษเฉพาะของนิราศสุนทรภู่ว่า การคร่ำครวญถึงนางเป็นเพียง

วิธีการนำเสนอตามแบบแผนมิใช่ตัวเนื้อหาหลัก ยิ่งมาพิจารณาเนื้อหาหลักก็จะพบว่าสุนทรภู่ได้สะท้อนสภาพสังคมทั้งในเมืองและชนบทของสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พร้อมกับแสดงทัศนะค่านิยมธรรมเนียมส่วนตัวตลอดจนทุกข์สุขจากหัวใจของท่านในวาระต่าง ๆ งานนิราศของสุนทรภู่ให้ทั้งภาพนักเลงรัก นักเลงเหล้า นักเลงกลอนของท่าน บอกความเป็น "บุตฺขณ" อย่างไม่ปิดบัง ผู้อ่านจะรู้สึกถึงท่าทีเปิดเผย เป็นอิสระตรงไปตรงมา ในการถ่ายทอดประสบการณ์ชีวิตส่วนตัว ผ่านแง่คิดที่มีค่าเป็นที่เข้าใจได้มากกว่าท่านจะได้มาซึ่งสิ่งเหล่านี้ท่านก็คงต้องแลกด้วยบทเรียนจากชีวิตจริงของท่าน ดังที่ ชลธิรา สัตยาศึกษา (2529 : 27) กล่าวว่า

ความสำเร็จของกวีอย่างสุนทรภู่นั้น มาจากปัจจัยหลายอย่างทั้งภายในตัวกวีเอง และเงื่อนไขภายนอกแวดล้อมอื่น ๆ ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ สุนทรภู่มีประสบการณ์ชีวิตที่โชกโชก ท่านเคยเป็นทั้งกระเบื้องที่เฟื่องฟูลอยและทั้งน้ำเต้าน้อยที่ตอจม ท่านยังได้กลายเป็นนักเลงรักที่ชำชองพอ ๆ กับที่เชี่ยวชาญเชิงกลอน และท่านยังดำรงชีวิตเป็นกวี นักเดินทาง ร่อนเร่ ระหกระเหิน พบผู้คนต่างวรรณะ แดกเพศผิวพรรณ ต่างชาติต่างภาษานับไม่ถ้วน จนได้ประสบการณ์ชีวิตที่ไม่มีใครเทียบเทียม ผลงานกวีอันเป็นฉันทะแห่งประสบการณ์ชีวิตอันโชกโชกของท่าน เป็นอัญมณีที่มีเหลี่ยมพรราว ทอแสงที่เจิดจ้าและลึกเร้นอยู่มิวาย

ลีลาการเขียนนิราศของสุนทรภู่ ผู้อ่านจะรู้สึกได้ว่าสุนทรภู่เขียนอย่างจริงจัง มิใช่คร่ำครวญถึงนางไปตามแบบธรรมเนียมนิยมแต่ประการใด สุนทรภู่เขียนนิราศอย่างมีที่หมาย ความรู้สึกที่แสดงออกก็เป็นความในใจจริง ๆ และส่วนหนึ่งก็แฝงความหมายให้ต้องคิดในภาษาที่เป็น "ลัทธิจะโวหารภาพพจน์" นอกจากนี้ผู้อ่านจะยอมรับว่านิราศของท่านแต่งได้ไพเราะแล้ว ยังต้องยอมรับด้วยว่าสุนทรภู่ง่ายทอดสิ่งที่เห็นและความรู้สึกลงในคำประพันธ์อย่างเห็น "ภาพ" กลอนนิราศของสุนทรภู่จึงได้รับการยกย่องมาก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2518 : 55) ได้ทรงวิจารณ์ไว้ว่า "บรรดา

ผู้ที่ชอบอ่านบทกลอนไทย ดูเหมือนจะเห็นพ้องกันโดยมากว่า สุนทรภู่เป็นกวีที่วิเศษสุดคนหนึ่ง และถ้าจะลองให้เลือกกวีไทยบรรดาที่มีชื่อเสียงปรากฏมาในพงศาวดารคัดเอาแต่ที่วิเศษสุดเพียง 5 คน ใคร ๆ ก็เห็นจะเอาชื่อสุนทรภู่ไว้ในกวี 5 คนนั้นด้วย" แสงทอง (2496 : 149) ก็ได้กล่าวถึงสุนทรภู่ว่า "ตั้งแต่สิ้นสุนทรภู่มาแล้ว การกวีทางกลอนของไทยยังไม่ได้พบคารมของผู้ใดที่อาจแข่งได้ดีเทียบถึงท่านยอดกวีไทยผู้นั้น" สิทธา พินิจภูวดล (2520 : 120) ได้กล่าวว่า "สุนทรภู่เป็นกวีชาวบ้านที่มีชื่อเสียงและผู้นิยมมากที่สุดคนหนึ่ง งานที่มีลักษณะเด่นของสุนทรภู่อีกคือกลอนแปด" โดยเฉพาะในเชิงการเปรียบเทียบ มีโวหารการคมคาย ความเปรียบลึกซึ้งและกินความหมายกว้าง ท่านแต่งทำนองบันทึกส่วนตัว เราสามารถเรียนรู้ประวัติของท่านได้จากนิราศเหล่านี้ สุนทรภู่เป็นกวีที่แต่งหนังสือไว้มากและหลายประเภท ทั้ง บทละคร สุภาษิต บทเห่กล่อม และนิราศ เป็นต้น สมบัติ จันทรวงศ์ (2519 : 2) กล่าวว่า

สุนทรภู่เป็นกวีที่มีอิทธิพลข้ามศตวรรษโดยแท้ เพราะงานเขียนของสุนทรภู่ได้รับความนิยมจากประชาชนเรื่อยมา และไม่ว่าในตอน วรรณคดีของสุนทรภู่พิมพ์เผยแพร่ครั้งแล้วครั้งเล่า มีนักวรรณคดีและนักวิจารณ์ได้ศึกษางานของสุนทรภู่ไม่ขาดระยะ และได้ศึกษาในหลายแง่มุม

เทือก กุสุมา ณ อยุธยา (2512 : 45-47) ได้กล่าวว่า

งานประพันธ์ของสุนทรภู่มิทั้งปริมาณและคุณภาพ วรรณกรรมของสุนทรภู่มิความงามในเชิงศิลปะ และก่อปรด้วยคุณลักษณะหลายประการที่ติดตรึงใจผู้อ่าน คุณลักษณะดีเด่นประการหนึ่งก็คือ การใช้คำง่าย ๆ และมีสัมผัสราบรื่น หลังไหล ไพเราะ เข้าใจและจดจำง่าย งานประพันธ์ของสุนทรภู่จึงได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในหมู่นักทั่วไปนับแต่สมัยที่ผู้แต่งยังมีชีวิตอยู่จนถึงปัจจุบัน

ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ (2520 : 68) กล่าวสรุปเพียงสั้น ๆ ว่า "กวีของประชาชน คือสุนทรภู่" ในงานประเภทนิราศนั้น สุนทรภู่จะสอดแทรกเรื่องราวชีวิตของท่านไว้มากกว่าบทประพันธ์ประเภทอื่น ๆ อาจจะเป็นเพราะว่าลักษณะนิราศเป็นบทประพันธ์ที่แสดงถึงความในใจ กวีมีอิสระที่จะสื่อความสะเทือนใจออกมา จะเห็นได้ว่าคนไทยส่วนใหญ่รู้จักสุนทรภู่และผลงานของท่านเป็นอย่างดี ทั้งนี้ด้วยความสามารถในการแต่งกลอนที่มีรูปแบบเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว สัมผัสแพรวพราว จดจาง่าย เป็นที่ยกย่องและยอมรับกันมาจนทุกวันนี้ ประกอบกับเนื้อหาที่มีแง่คิดคติสอนใจและหลากหลายไปด้วยลักษณะโวหารภาพพจน์ที่คมคายแจ่มแจ้งคิด ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังตั้งใจจนกลายเป็นคำพูดติดปากกันต่อ ๆ มา เช่น "อนันินทาภาเลเหมือนเทน้ำ" "ไมเมมาเหล่าแล้วแต่เราขังเมารัก" เป็นต้น

2. โวหารภาพพจน์ในวรรณคดี

ลักษณะโวหารภาพพจน์เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของวรรณคดี กลวิธีนี้ช่วยเพิ่มคุณค่าให้แก่วรรณคดีมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะวรรณคดีประเภท "นิราศ" ซึ่งเป็นวรรณคดีที่เกิดจากอารมณ์สะเทือนใจของกวี เนื้อหาของนิราศจะมีส่วนประกอบที่สำคัญส่วนหนึ่งหันออกเหนือไปจากส่วนประกอบอื่นก็คือ บทเปรียบเทียบบนพื้นฐานขึ้นอยู่กับความคิดและจินตนาการของกวีซึ่งปรากฏออกมาในลักษณะการใช้โวหารภาพพจน์ ถ่ายทอดทั้งอารมณ์และทัศนะของกวี และงานนิราศที่เด่นที่สุดโดยเฉพาะนิราศคำกลอนก็คงไม่มีใครเกินสุนทรภู่ไปได้ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น เหตุหนึ่งที่เป็นผลให้งานของท่านคงอยู่ไม่ร่วงโรยก็คือ การใช้ถ้อยคำสื่อภาษาง่าย ๆ อย่างที่คนทุกชั้นอ่านแล้วเข้าใจได้ตลอด ใช้คำน้อยแต่ได้ความชัดเจนและไพเราะที่สุด มีความหมายลึกซึ้ง โดยเฉพาะการใช้ภาษาที่เป็นโวหารภาพพจน์หลายลักษณะ ทำให้นิราศของท่านเป็นที่จับใจของผู้อ่านผู้ฟัง เป็นอย่างยิ่ง ลักษณะการใช้โวหารภาพพจน์นี้เปรียบเสมือนเครื่องมือสำคัญซึ่งหมุนให้ถ้อยคำที่ใช้ในนิราศมีพลังมากขึ้น ให้ภาพชัด สื่อความหมายแยบยลแฝงเร้นให้ต้องคิดต่อไป โวหารภาพพจน์

นี้จึงนับเป็นสี่ส่นอันตระการตาที่จะให้ความคิดวิจิตรของ วรณคดีนิราศและวรรณคดี
ทั่วไปทรงคุณค่ายิ่งขึ้น ประจักษ์ ประภาพิทยากร (2525 : 191) ได้กล่าว
ว่า

... กวีนั้นมีแต่ถ้อยคำเป็นอุปกรณ และถ้อยคำนั้นไม่ปรากฏ
แก่ตาให้เห็นเป็นรูปร่างอย่างรูปปั้น ไม่ปรากฏเป็นสี่ส่น
อย่างภาพเขียน หรือไม่ปรากฏเป็นเสียงอย่างเสียงดนตรี
แต่ก็สามารุชใช้ถ้อยคำให้เกิดมโนภาพและเกิดความรู้สึก
เหมือนชมภาพเขียน ภาพปั้น และฟังเสียงดนตรี จึงนับว่า
กวีมีความสามารถเป็นเยี่ยม

"ภาพพจน์" ในวรรณคดีนั้นมีได้หมายถึงภาพหรือรูป แต่หมายถึงความ
รู้สึกนึกคิดต่าง ๆ ที่จะเกิดเป็นรูปร่างขึ้นในใจ ในการที่จะพูด เขียน หรือแสดง
ความอย่างมีภาพพจน์นั้น ก็คือการใช้คำที่ให้ความหมายโดยนัย "ภาพพจน์"
เป็นเรื่องของภาษา เป็นเรื่องของศิลปะการใช้เสียงของคำ การเปรียบเทียบคำ
การใช้คำที่เป็นรูปธรรมเรียกสิ่งที่เป็นนามธรรม เป็นต้น ความหมายของ
"ภาพพจน์" ในวรรณคดีและความหมายที่ใช้กันอยู่ทั่วไปในปัจจุบันจึงแตกต่างกัน
ดังที่ ภทราภรณ์ ทนชัย (2528 : 8) ได้กล่าวไว้ว่า

... ภาพพจน์ในทางวรรณคดี หมายถึงการใช้ถ้อยคำเพื่อ
แสดงความรู้สึกนึกคิดอย่างใช้โวหาร ด้วยวิธีการต่าง ๆ
ถ้อยคำ ข้อความ หรือประโยคที่นำมาใช้ เปลี่ยนแปลงไป
หรือมีความหมายต่างไปจากปกติ ทั้งนี้เพื่อให้ได้ผลต่อ
ความเข้าใจ ความรู้สึก หรือการนึกเห็นภาพจากผู้อ่านผู้ฟัง
ได้ดียิ่งขึ้น แต่ภาพพจน์ในความหมายที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันนี้
หมายถึงคุณลักษณะของบุคคลหรือกิจการที่ก่อให้เกิดความ
รู้สึกนึกคิดขึ้นในจิตใจของผู้อื่น เช่น ภาพพจน์ของทหาร
ภาพพจน์ของการศึกษาไทย เป็นอย่างไรก็ขึ้นอยู่กับความ
รู้สึกของบุคคลที่มีต่อคุณลักษณะของสิ่งนั้นหรือหน่วยงานนั้น
เป็นต้น

จะเห็นได้ว่ากลวิธีการใช้ภาษาในลักษณะ "โวหารภาพพจน์"

(Figure of Speech) เป็นเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่งในการศึกษาวรรณคดี เพราะวรรณคดีเป็นศิลปะที่มีภาษาเป็นอุปกรณ์ กวีจะกลั่นกรองภาษาธรรมดาที่ใช้กันทั่ว ๆ ไปออกมาเป็นภาษาของกวีที่ไพเราะงดงาม โดยใช้กลวิธีต่าง ๆ เพื่อสื่อให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดอารมณ์ ความรู้สึกคล้อยตามและมองเห็นภาพไปตามที่กวีพรรณนาออกมา ศิลปะของการใช้ภาษาอย่างหนึ่งก็คือก่อให้เกิดความซาบซึ้งไพเราะ และจับใจผู้ฟังผู้อ่านก็คือ การใช้ "โวหาร" ของกวี โวหารเป็นศิลปะแห่งการอย่างหนึ่งที่ให้ความรู้สึกซาบซึ้ง เราใจ ไพเราะ แสดงความหมายอย่างลึกซึ้ง โวหารเป็นภาษาที่ช่วยถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึก ความคิด ความฝัน หรือความรู้ที่กว้างขวางลึกซึ้งยิ่งขึ้น เพราะโวหารเป็นภาษาที่ช่วยให้เกิดมโนทัศน์หรือจินตภาพได้ชัดเจน โดยเฉพาะลักษณะ "โวหารภาพพจน์" ซึ่งกวีใช้เป็นกลวิธีในการสร้างภาพในใจให้เกิดแก่ผู้อ่านได้อย่างมีประสิทธิภาพ และช่วยให้ความคิดความรู้สึกของผู้เขียนเข้ามาสู่ความคิดความรู้สึกของผู้อ่าน ลัดดา บานุทัย (2520 : 2) มีความคิดเห็นว่า

...การที่กวีมุ่งที่จะให้ผู้อ่านเข้าใจความรู้สึกนึกคิดของตน จึงต้องมีกลวิธีหลายประการ การแนะนำให้เกิดอารมณ์ทำให้ได้ความรู้สึกนึกคิดมากกว่าการบอกตรง ๆ การใช้ภาษาเชิงสัญลักษณ์เป็นการแนะนำให้คิด (Suggestion) อย่างหนึ่ง ซึ่งให้ทั้งความคิดและภาพในใจ ภาพที่เกิดขึ้นเป็นมโนภาพ (Image) ที่เกิดจากภาษาของกวีประเภท โวหารภาพพจน์ (Figure of Speech)

การใช้ "ภาพพจน์" เป็นความสามารถของกวีแต่ละท่าน ต้องอาศัยชั้นเชิงในการแต่งให้ถ้อยคำมีรสไพเราะ ลึกซึ้งกินใจ และให้ผู้อ่านจินตนาการเห็นภาพตามที่กวีต้องการอีกด้วย

จะเห็นว่ากลวิธีการใช้ภาษาในลักษณะ "โวหารภาพพจน์"

(Figure of Speech) เป็นเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่งที่ควรศึกษา โดยเฉพาะผู้ที่สนใจศึกษาวรรณคดี เพราะการศึกษากการใช้ภาษาในลักษณะ "โวหารภาพพจน์"

นี่ เป็นทางหนึ่งที่สามารถนำผู้ที่ศึกษาวรรณคดีเข้าถึงวรรณคดีได้ดียิ่งขึ้น ดังที่ ชลธิรา กลัดอยู่ (2517 : 194) กล่าวว่า "การศึกษาโวหารภาพพจน์ ในวรรณคดีมีความสำคัญมาก เมื่อศึกษาแล้วมิใช่แค่ความไพเราะของเสียง จังหวะ เนื้อหา แต่อ่านแล้วควร "เห็นภาพพจน์" ด้วย มิใช่แค่ตัวหนังสือเท่านั้น การอ่านให้เห็นภาพมีความสำคัญดังนี้

- 1) ผู้อ่านจะได้เข้าถึงความหมายของงานเขียนได้ลึกซึ้ง ทำให้รู้จัก ไตรศรควม
- 2) รหัสของงานเขียนจะเด่นชัด เราพอจะวัดจากภาพพจน์ที่ผู้แต่ง บรรยายหรือพรรณนาได้ว่าผู้แต่งมีฝีมือมากหรือน้อยเพียงใด
- 3) จะทำให้รู้สึกถึงบุคลิกลักษณะและอุปนิสัยใจคอของผู้แต่งได้แจ่มชัด อาจแจ่มชัดยิ่งกว่าที่จะสังเกตจากตัวตนจริง ๆ หรือจากข้อเขียนที่ผู้แต่ง บรรยายถึงตัวเองว่าเป็นอย่างไร"

ปรากฏว่าวรรณคดีที่นิยมใช้ "โวหารภาพพจน์" มากจนโวหารภาพพจน์ กลายเป็นองค์ประกอบที่สำคัญคือ วรรณคดีประเภท "นิราศ" โดยเฉพาะนิราศ ของสุนทรภู่ จึงเห็นสมควรที่จะนำประเด็นการใช้ภาษาในแง่โวหารภาพพจน์ใน นิราศของสุนทรภู่มาศึกษาต่อไป เนื่องจากสุนทรภู่และงานประพันธ์ของท่านเป็นที่ รู้จักกันแพร่หลายและได้รับความนิยมยกย่อง เป็นอย่างมากดังกล่าวมาแล้วนั้น เป็น ผลใหม่ผู้สนใจศึกษาทั้งลักษณะบุคลิกและทั้งลักษณะงานของท่านไว้แล้วในหลายแง หลายมุม เช่น วนิดา ลิขิตกันทิมา วิจัยเรื่อง "การศึกษาบุคลิกภาพของสุนทรภู่ ตามหลักจิตวิทยา" สุนีย์ แจ่มใจธรรม วิจัยเรื่อง "บุคคลและเหตุการณ์ที่มี อิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมของสุนทรภู่" ล้ำยอง สำเร็จดี วิจัยเรื่อง "วิเคราะห์ท่วงท่าของการประพันธ์ของสุนทรภู่เพื่อการสืบค้นผู้แต่งนิราศอิเหนา และสุภาวดีสอนหญิง" นิพนธ์ อินสิน วิจัยเรื่อง "ความขัดแย้งในวรรณกรรม สามเรื่องของสุนทรภู่" ดังนี้ เป็นต้น แต่ในจำนวนผลงานการวิจัยนั้นไม่ปรากฏ ผลงานวิจัยกลวิธีการใช้ภาษา "โวหารภาพพจน์" ในงานประพันธ์ประเภทนิราศ หรือประเภทอื่น ๆ ของสุนทรภู่เลย ทั้ง ๆ ที่ "โวหารภาพพจน์" เป็นกลวิธีที่ สำคัญในการถ่ายทอดความสะเทือนใจของกวี โดยเฉพาะในงานประเภท "นิราศ"

และ "โวหารภาพพจน์" นี้เองที่เป็นพลังเสริมให้นิราศของสุนทรภู่มีความงาม ความไพเราะ ทรงคุณค่า เป็นที่ประทับใจผู้อ่านผู้ฟังมาจนถึงปัจจุบันนี้ จึงเห็นว่าการใช้ภาษา "โวหารภาพพจน์" ในนิราศของสุนทรภู่ ควรค่าแก่การนำมาศึกษาเป็นประเด็นหลักโดยละเอียดต่อไป

เอกสารที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาได้ค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องจาก หนังสือ บทความ เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในด้านต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

วิทย์ ศิวะศรียานนท์ (2531 : 134) กล่าวว่า

การศึกษาวรรณคดีที่แท้จริงคือ ความพยายามทำความเข้าใจกับบทประพันธ์ใหญ่ๆ คือความพยายามสร้างสภาพอารมณ์ของผู้แต่งขึ้นในจิตใจของเราเอง โดยใช้ มโนคติ (Imagination) วรรณคดีเป็นการติดต่อสัมพันธ์ทางใจชั้นสูง ผู้ที่จะเรียกตนว่าเป็นกวีได้คงสามารถระบายความรู้สึกของตนโดยใช้อักษรเป็นสื่อให้ผู้อ่านเข้าใจได้อย่าง เต็มเม็ดเต็มหน่วย ไม่ใช่แค่เพียงแสดงความรู้สึกของตนไป ปาว ๆ โดยไม่พะวงถึงผู้อ่าน... วรรณคดีที่มีอายุมากและยังคง เป็นที่นิยมอยู่ต้อง เป็นวรรณคดีที่มีความวิเศษอยู่ใน เนื้อหาเป็นส่วนมาก

เจตนา นาควิษร (2520 : 29) กล่าวว่า

การศึกษารากษานในส่วนที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีที่นิยมกันมากที่สุด ทั้งในอดีตและปัจจุบันคือ การศึกษารากษานในฐานะที่เป็นเครื่อง แสดงออกของความคิดและอารมณ์ เรามักจะสนใจศึกษารากษานที่มีความสัมพันธ์หรือเข้ากับเนื้อหาใดดีหรือไม่เพียงไร ถ้าเราพูดถึงความไพเราะของภาษา เราหาได้หมายถึงเสียง

หรือรูปแบบของภาษาเท่านั้นไม่ แต่เราพูดถึงสิ่งเหล่านั้นในแง่ที่ว่าเป็นสิ่งที่ช่วยให้ผู้อ่านได้ซาบซึ้งในเนื้อหาของวรรณกรรมนั้น ๆ ยิ่งขึ้น จึงกล่าวได้ว่าเรามีได้ศึกษาเพื่อภาษา แต่เราศึกษาภาษาในแง่วรรณคดี

สุวรรณา เกரியงไกรเพ็ชร (2518 : 319-320) ก็มีความคิดเห็นในเรื่องการศึกษาวรรณคดีว่า

วรรณคดีเป็นสื่อความเข้าใจระหว่างผู้แต่งกับผู้อ่าน ฉะนั้นสิ่งสำคัญในการอ่านวรรณคดีจึงอยู่ที่การทำทำความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในสิ่งที่ผู้แต่งต้องการถ่ายทอดให้แก่ผู้อ่าน การอ่านควรจะเป็นไปเพื่อ "เอารส" มากกว่า "เอาเรื่อง" และรสที่ได้รับจากการอ่านวรรณคดีคือรสความงามแห่งศิลปะ อันเกิดจากการที่ผู้แต่งสามารถสื่อสารหรือถ่ายทอดสิ่งที่ปรากฏอยู่ในจิตใจของตนให้ปรากฏแก่ผู้อ่านได้อย่างชัดเจนและสมบูรณ์ โดยเหตุที่จินตนาการอันเกิดแก่ผู้แต่งนี้มีได้ปรากฏเป็นภาพหรือถ้อยคำ การที่จะสื่อสารสิ่งเหล่านี้ให้ปรากฏแก่ผู้อ่านได้จึงต้องอาศัยการใช้ภาษาเพื่อแนะนำภาพให้เกิดขึ้นในใจผู้แต่งและผู้อ่านนั้น เรียกว่า ภาพพจน์

เสฐียรโกเศศ (2518 : 79) ได้ให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับ "ภาพ" ในวรรณคดีว่า

วรรณคดีไม่ใช่เกิดจากภาพแห่งความรู้ลึกตามปกติ แต่เกิดจากภาพแห่งอารมณ์สะเทือนใจ ภาพจากอารมณ์สะเทือนใจนี้เองที่ช่วยให้ผู้อ่านเข้าถึงวรรณคดีได้ดียิ่งขึ้น การใช้ภาษาเพื่อสร้างภาพจึงเป็นส่วนประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งของการสร้างสรรคดี การใช้ภาษาเพื่อก่อให้เกิดภาพพจน์จึงมีความเกี่ยวข้องกับวรรณคดีเป็นอย่างมาก ผู้อ่านจะ

เข้าถึงวรรณคดี มองเห็นความงาม เกิดความซาบซึ้ง
ประทับใจ ส่วนหนึ่งมาจากการมองเห็นภาพตามพจน์
หรือถ้อยคำที่กวีบรรยายออกมานั่นเอง วรรณคดีจึงต้อง
อาศัยการใช้ภาพพจน์มาเสริมให้มีคุณค่ายิ่งขึ้น

"ภาพพจน์" เป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของการเข้าถึงวรรณคดี จึงได้มี
ผู้เปรียบเทียบภาพพจน์ให้ผู้อ่านได้เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น

ลีธธา พินิจภูวทอง และคณะ (2517 : 167) กล่าวถึงภาพพจน์
และความสำคัญของภาพพจน์ไว้อย่างชัดเจนว่า

การเขียนที่ชัดเจนประณีตและที่มีความสวยงามด้วยนั้น
ต้องมีการประดับตกแต่งภาพพจน์คือ เครื่องมือที่วิเศษที่สุด
ถ้าเปรียบเทียบการเขียนเป็นการปรุงอาหาร ภาพพจน์ก็คือ
ผงชูรสที่ทำให้ผู้อ่านได้ร่ำรสอร่อย เกิดความสนุกสนานพอใจ
ในการบริโภคอาหารจนหมดได้ไม่รู้สึกรู้สัว ครั้นเมื่ออ้วนหน้า
สำราญแล้วก็ยังติดใจใคร่ลิ้มรสในมืออื่น ๆ ตลอดไปอีก
ภาพพจน์เป็นสิ่งที่ทำใหม่โนภาพเด่นชัดขึ้นจนผู้อ่านผู้ฟังที่รอ
รับการถ่ายทอดแลเห็น รู้อและเข้าใจ ภาพพจน์จะช่วยให้
ความคิดและความรู้สึกของผู้เขียนเข้ามาสู่ความคิดและความ
รู้สึกของผู้อ่าน

เนื่องจาก "ภาพพจน์" เป็นศิลปะการใช้ภาษาอย่างหนึ่งที่มีความ
สำคัญในการสื่อความคิด ความรู้สึก จินตนาการของผู้ประพันธ์ผู้อ่าน และกลวิธี
การเสนอ "ภาพพจน์" ย่อมต้องมีหลากหลายวิธีการตามเชิงการประพันธ์
ของกวีแต่ละท่าน ซึ่งผู้ที่สนใจวรรณคดีต้องศึกษากลวิธีต่าง ๆ นั้นไปพร้อม ๆ กับ
การศึกษาวรรณคดีด้วย ดังที่

ภทธรารณ หนันชัย (2528 : 3) ได้เสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับ
การศึกษา "ภาพพจน์" ว่า

กลวิธีการใช้ภาพพจน์นั้นมีหลายแบบ การวิเคราะห์การใช้ภาพพจน์ในวรรณคดีโดยแยกแยะว่า กลวิธีใช้ภาพพจน์แบบใด มีความเหมาะสมกับความรู้สึกซึ่งกินใจหรือไม่อย่างไร และสร้างภาพในใจผู้อ่านได้ชัดเจนมากน้อยเพียงใด จะเป็นแนวทางใหญ่ๆที่ศึกษาวรรณคดีรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับกลวิธี คือ เข้าใจสารที่กลวิธีสื่อออกมาและคล้อยตามอารมณ์ ความรู้สึกที่กลวิธีกลั่นกรองออกมาเป็นภาษาที่สละสลวย เมื่อผู้อ่านเกิดอารมณ์รวมก็จะสามารถเข้าถึงวรรณคดีได้ง่ายและลึกซึ้งยิ่งขึ้น

กุหลาบ มลลิกะมาส (2531 : 127) ก็มีความเห็นสอดคล้องกันว่า "การใช้ภาพพจน์ในการแต่งทำให้ผู้อ่านได้ร่วมเข้าใจคิดและรู้สึกอย่างเข้าถึงอารมณ์ยิ่งขึ้นตามที่ผู้แต่งตั้งใจเสนอ" และยังกล่าวถึงคุณค่าของภาพพจน์และภาพในจิตในวรรณคดีไว้ในหนังสือเล่มเดียวกัน (2531 : 132) ว่า

1) ภาพในจิตและภาพพจน์ก่อให้เกิดจินตนาการอันเป็นความบันเทิงด้านอารมณ์

2) ภาพพจน์หลายแบบทำสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม ทำให้สิ่งเลื่อนกลางให้กระจ่างชัดเจนขึ้น และสร้างนิสัยสรุปของเรื่องราวให้สั้นเข้า การสร้างสรรค์เช่นนี้ทำให้อารมณ์ที่กระทบกับสัมผัสประสาทของผู้อ่านได้ง่ายขึ้น และสร้างความรู้สึกผูกพันกินใจได้รวดเร็วขึ้น

3) ภาพในจิตและภาพพจน์สร้างความเข้มข้นทางอารมณ์ คือวรรณคดีนั้นมีได้เป็นแต่เพียงการบอกกล่าวให้รู้เรื่อง แต่เป็นการกระทบใจให้รู้สึกอีกด้วย

4) ภาพพจน์บางประการสร้างความกระชับรัดกุม ไม่จำเป็นต้องกล่าวมากก็เข้าใจได้กว้างขวางเท่ากับเป็นการสร้างมิติในการเข้าถึงสิ่งต่าง ๆ และอารมณ์ต่าง ๆ จากจินตนาการของผู้อ่านเอง

พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นราธิปพงศ์ประพันธ์ (2504 : 262-263) ทรงมีความเห็นว่า

... ถ้อยคำของผู้ประพันธ์จะต้อง เป็นเหมือนกระจกเงา
 ส่องภาพที่ตนวาด ด้วยเหตุนี้ภาษาในวรรณคดีจึงต้องเป็น
 เครื่องหมายแสดงภาพแห่งความรู้สึกนึกคิด ไม่ใช่เป็น
 ฉายาลักษณ์หรือรูปถ่าย ซึ่งเป็นการถ่ายภาพโดยตรง
 วรรณคดีเป็นการถ่ายภาพโดยอ้อม คือผู้ประพันธ์มีความ
 รู้สึกนึกคิดอย่างไรแล้วจะต้องตั้งขึ้นเป็นภาพด้วยจินตนาการ
 ของตนเสียก่อนแล้วจึงวาดภาพนั้นออกมาเป็นถ้อยคำ อัน
 เป็นกระจกฉายภาพนั้นเข้าไปในจิตใจของผู้อ่านอีกชั้นหนึ่ง
 ผู้ประพันธ์ต้องใช้ถ้อยคำใหม่คำใหม่ในการสื่อสารอย่างมากที่สุด
 คือการใช้ถ้อยคำให้เป็นเครื่องแสดงความรู้สึกนึกคิดของตน
 อย่างดีที่สุด และในเวลาเดียวกันถ้อยคำนั้น ๆ ต้องทำให้
 ความเข้าใจให้แก่ผู้อ่านให้ไกลภาพแห่งความรู้สึกนึกคิดของ
 ผู้ประพันธ์อย่างดีที่สุดด้วย ถ้อยคำในวรรณคดีจึงมีความหมาย
 กว้างและลึกซึ้งกว่าความหมายธรรมดา

จะเห็นว่าสำคัญของภาษาที่กวีใช้กลั่นกรองจินตนาการ ความรู้สึก
 นึกคิด ถ่ายทอดมาสู่ผู้อ่านคือถ้อยคำ กวีสร้างมโนภาพโดยอาศัยถ้อยคำสำนวนซึ่ง
 เรียกว่าการใช้กวีโวหาร ดังที่

เปรมจิต ชนวงษ์ (2528 : 118) ให้ความเห็นว่า

...การใช้กวีโวหารหมายถึง การสร้างมโนภาพให้เกิดขึ้น
 โดยอาศัยถ้อยคำสำนวน การใช้กวีโวหารเป็นศิลปะของการ
 ใช้ภาษาอย่างหนึ่งที่ช่วยให้ความคิดและความรู้สึกของผู้เขียน
 เข้าสู่ความคิดหรือความรู้สึกของผู้อ่าน โดยมีวัตถุประสงค์
 เพื่อขยายความให้ชัดเจนหรือเพื่อถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึก
 ความคิด ความฝัน หรือความรู้ให้กว้างขวางลึกซึ้งมากขึ้น
 หรือน้อยลงตามภูมิปัญญาของผู้อ่าน สาเหตุที่กวีต้องใช้กวีโวหาร
 อาจเป็นเพราะการพูดหรือการเขียนด้วยภาษาตรงไปตรงมา
 อาจไม่ช่วยให้เกิดผลตามเจตนารมณ์ของกวีก็อาจเป็นไปได้

สายทิพย์ นุกุลกิจ (2523 : 91) ได้ให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับการสร้างมโนภาพว่า "ในทางวรรณคดี นิราศถือว่าวิธีสร้างภาพในจิตมีคุณค่าต่อความรู้สึกและความเข้าใจของผู้อ่านเป็นอย่างยิ่ง"

การใช้กวีโวหารจึงมีความสำคัญต่อวรรณคดีประเภทนิราศ โดยเฉพาะกวีโวหารประเภทภาพพจน์

เบญจมาศ พลอินทร์-วารีย์ ศรีมานิชน์ (ม.ป.ป. : 43) กล่าวว่า "โวหารพรรณนาให้เป็นภาพพจน์ เป็นลักษณะหนึ่งของนิราศที่ทำให้มีรสวามสนุกเพลิดเพลิน ช่วยให้ความเด่นชัดขึ้น"

เมื่อกล่าวถึงวรรณคดีประเภทนิราศ กวีที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นบิดาแห่ง "นิราศคำกลอน" ก็คือ "สุนทรภู่" นั่นเอง ซึ่งก็เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป มีผู้กล่าวถึงการใช้ภาษาของท่านในความคิดเห็นที่คล้ายคลึงกัน ดังนี้

สมพันธ์ เลขะพันธ์ (2518 : 135) ได้ให้ความคิดเห็นว่า

...การเลือกสรรคำมาใช้ สุนทรภู่อุ้ใช้คำพ้น ๆ แต่ให้ความหมายลึกซึ้ง สร้างภาพจินตนาการได้แจ่มชัด ได้บรรยากาศสมจริง และให้ความรู้สึกสะท้อนใจ คุณสมบัติลักษณะนี้ปรากฏชัดในงานวรรณกรรมของสุนทรภู่ทุกเรื่อง ทั้งนิทานสุภาพคดีและนิราศ

เสงี่ยม คุมพวาส (2508 : 7) กล่าวถึงสุนทรภู่ว่า

...ท่านกวีเอกผู้นี้ใช้วิธีการประพันธ์บทกลอนด้วยคำง่าย ๆ อย่างที่คนทุกชั้นอ่านแล้วเข้าใจได้ตลอด และแม่คำง่าย ๆ นั้นก็ยังไม่ยอมใช้คำมากคำ คงใช้คำสั้นที่สุด แต่ได้ความชัดเจนและไพเราะที่สุด มีความหมายลึกซึ้งที่สุด ซึ่งบางทีเราเขียนร้อยแก้วก็ยังไม่ได้ความไพเราะและความหมายได้ลึกซึ้งเท่าบทกวีของท่าน

วนิดา ลิขิตกันทิมา (2517 : 5) ก็มีความคิดเห็นสอดคล้องว่า

...งานประพันธ์ของสุนทรภู่มีความงดงามในเชิงศิลปะและ
 กอปรด้วยคุณลักษณะหลายประการที่ติดตรึงใจผู้อ่าน คุณลักษณะ
 ที่เด่นประการหนึ่งก็คือ การใช้คำง่าย ๆ และมีสัมผัสราบรื่น
 หลังไหลไพเราะ เข้าใจและจดจำง่าย งานประพันธ์ของ
 สุนทรภู่ว่าจึงได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในหมู่ชนทั่วไป นับ
 แต่สมัยที่ผู้แต่งยังมีชีวิตอยู่จนถึงปัจจุบัน

งานประเภทนิราศของสุนทรภู่ว่าสะท้อนภาพชีวิตและสังคมของท่านออก
 มาอย่างน่าสนใจ ดังที่

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2527 : 243) กล่าวว่า

...สิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่งในชีวิตของสุนทรภู่ในฐานะกวีก็คือ
 ไม่นานจะนับได้ว่าสุนทรภู่เป็นกวีราชสำนักอย่างสมบูรณ์ ทั้งนี้
 เพราะในสมัยที่ท่านประสบความรุ่งโรจน์ในชีวิตราชการนั้น
 มีระยะเวลาอันสั้น ที่สำคัญว่านั่นงานอีกส่วนหนึ่งของสุนทรภู่
 โดยเฉพาะพวก "นิราศ" กลับเป็นงานเขียนที่มุ่งผู้อ่านในวง
 กว้างกว่าเจ้านายบางองค์ที่อยู่ป้อมักตนอยู่ เหตุนี้จึงทำให้
 สุนทรภู่แตกต่างจากกวีร่วมสมัยคนอื่น ๆ กล่าวคือ เป็นกวีที่
 ต้องสำนึกถึงใจผู้อ่านในวงกว้างกว่ากวีราชสำนักทั่วไป หรือ
 กล่าวอีกนัยหนึ่ง เราพึงพบลักษณะตอบสนองต่อผู้อ่านที่เป็น
 สามัญชนในวงกว้างกว่ากวีคนอื่น งานของสุนทรภู่จึงสะท้อน
 สภาวะของสังคมในวงกว้างกว่ากวีราชสำนักแท้ ๆ หรือกวี
 คลาสสิก เช่น นรินทรอิน หรือกรมสมเด็จพระปรมาธิบดี
 ชินอรส เหตุฉะนั้นสุนทรภู่จึงเป็นกวีที่คนนิยมแพร่หลายแม้แต่
 ในสมัยที่ยังมีชีวิตอยู่

กล่าวได้ว่าสุนทรภู่เป็นกวีสามัญชนเพียงคนเดียวในขณะนั้นที่มีผลงานโดดเด่นที่สุด ในขณะที่กวีส่วนใหญ่เป็นเจ้านาย นักวิชาการที่สนใจในตัวท่านได้แสดงความคิดเห็นดังนี้

เจือ สตะเวทิน (2530 : 274) ได้ให้ความคิดเห็นว่า

...สุนทรภู่มิชีวิตประหลาด น่าศึกษา น่าคิด กวีผู้นี้มีชีวิตผันแปรหัวพันไหวอยู่ตลอดเวลา มีขึ้น มีลง มีได้ดี มีตกต่ำ ได้ประสบรสชาติของชีวิตอย่างครบถ้วนทุกประการ ทั้งด้านสุขและด้านทุกข์ เมื่อสุนทรภู่เป็นกวีชนิดปากชวานผ่าซาก เขียนอะไรอย่างตรงไปตรงมา เล่าความจริงทุกอย่างที่ตนอุทิศชีวิตเข้าทดลองทั้งความดีและความชั่ว จนได้ความชำนาญมากทั้งทางโลกและทางธรรม กวีนิพนธ์ของสุนทรภู่จึงจดจำกันได้อย่างจับใจติดใจคนทุกชั้น ไม่ว่าจะป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิตในราชสำนัก หรือชาวบ้านชนบทที่อยู่ไกลแสนไกลจากความเจริญ

ประจักษ์ ประภาพิทยากร (2519 : 396) ได้กล่าวถึงสุนทรภู่ว่า

...ท่านสุนทรภู่เคยประสบทั้งความเจริญความเสื่อมอย่างที่เราเรียกกันในสมัยนี้ว่า ท่านผ่านชีวิตมาทุกระส ท่านจึงเข้าถึงแก่นแท้ของชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งท่านมีความเป็นอัจฉริยะในการถ่ายทอดเอาแก่นของชีวิตออกเป็นภาษิตได้อย่างไพเราะเหมาะเจาะ และแฝงไว้ด้วยคติโลกที่ทุกสมัยต้องรับฟัง

ภัทรภรณ์ หนั่นชัย (2528 : 51) ได้กล่าวว่า "กระบวนการพรรณนาความของสุนทรภู่เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่ามีความไพเราะเพราะพริ้ง มีสัมผัสแพรวพราว โวหารลึกซึ้งกินใจ และบรรยายภาพได้ละเอียดชัดเจน"

ศักดิ์ศรี แยมน์ดาคา (2517 : 396) กล่าวถึงสุนทรภู่ว่า

... สุนทรภู่ที่แต่งนิราศคำกลอนได้ไพเราะนักหนา และ
ความไพเราะนั้นอยู่ตรงที่ว่าสุนทรภู่สามารถพรรณนาอารมณ์
ของตนออกมาให้ผสมผสานสอดคล้องกับธรรมชาติในที่ทุก ๆ
แห่งได้อย่างเด่นชัดเห็นจริงเห็นจัง อย่างชนิดที่ใคร ๆ ก็
ทำได้ไม่เหมือน ไม่เทียมเท่า พูดังาย ๆ ก็คือ สุนทรภู่
เขียนออกมาจากหัวใจจริง เหมือนเอาหัวใจออกมาตีแผ่ให้
เห็นว่า สุนทรภู่มีความรู้สึกในใจอย่างไร ถ้อยคำในนิราศ
ก็หลังไหลออกมาตามความรู้สึกในหัวใจทุกอย่าง เพราะฉะนั้น
เราจึงรู้สึกว่าบางครั้งเราอ่านด้วยความรู้สึกเศร้าสร้อยกินใจ
เหลือเกิน รู้สึกเหมือนน้ำตาจะร่วงริน และขณะเดียวกันก็มี
ความรู้สึกตื่นตึ่งใจในอกอย่างชนิดที่ไม่อาจจะหาคำใด ๆ มา
บรรยายได้ถูกต้อง นี่คือกวีนิพนธ์ที่เข้าถึงชั้นวรรณศิลป์ และ
เมื่อเป็นวรรณศิลป์ก็เป็นเรื่องของความซาบซึ้งในถ้อยคำที่
จิตใจมนุษย์เท่านั้นจะรู้สึกถึงคุณค่า และก็เป็นความซาบซึ้ง
ดื่มด่ำที่จะแยกแยะออกมาอธิบายได้ยากเต็มที หรือบางทีอาจ
จะอธิบายไม่ได้เอาเลย...

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยครั้งนี้ มีดังนี้

พจนีย์ เห็นพิทักษ์ (2515 : 391-394) ได้ศึกษาเรื่อง "การ
วิเคราะห์วรรณกรรมนิราศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึง
รัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2325-2411) โดยศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมนิราศใน
ด้านวิวัฒนาการ รูปแบบ เอกลักษณะ ลีลาการแต่ง และสิ่งที่มีอิทธิพลต่อแนวการ
เขียนนิราศในสมัยนี้ โดยใช้วิธีสุ่มตัวอย่างข้อมูลจากนิราศจำนวนเพียง 20 เรื่อง

ของกวี 9 คน เป็นนิราศคำโคลง 6 เรื่อง ผลการวิเคราะห์สรุปได้ว่า สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนิยมแต่งนิราศคำกลอนมากกว่านิราศคำโคลง โดยเฉพาะโคลงคัมภีร์มีผู้แต่งไว้น้อยมาก แนวการแต่งนิราศในสมัยนี้เปลี่ยนไปจากแนวการแต่งนิราศสมัยอยุธยาตอนกลางและตอนปลาย คือมีการคร่ำครวญน้อยลงไปโดยให้รายละเอียดเป็นเชิงบันทึกเหตุการณ์และสภาพสังคม มีการแทรกประวัติของกวี และแทรกคติความรู้ในเรื่องต่าง ๆ มากขึ้น แทนของนิราศบางเรื่องเปลี่ยนไปคือไม่ใช้ความรักเป็นแกนของเรื่อง แต่จะพรรณนาเกี่ยวกับลักษณะภูมิประเทศ และสิ่งที่พบเห็นไว้เป็นอันมาก การคร่ำครวญถึงหญิงที่รักมีบ้างเล็กน้อย เพื่อให้เข้ากับลักษณะของนิราศเท่านั้น

ญาคา อรุณवेश (2526 : 346-347) ทำการวิจัยเรื่อง "ความเปรียบในบทละครในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 2" โดยผู้วิจัยศึกษาข้อมูลจากเรื่องอิเหนาและรามเกียรติ์ ผลการวิจัยปรากฏว่า ใช้ความเปรียบใน 3 ลักษณะด้วยกัน คือ

- สิ่งหนึ่ง "เหมือน" อีกสิ่งหนึ่ง
- สิ่งหนึ่ง "เป็น" อีกสิ่งหนึ่ง
- สิ่งหนึ่ง "เหนือกว่า" อีกสิ่งหนึ่ง

มีข้อสังเกตว่าความเปรียบที่มีมากที่สุดได้แก่ ความเปรียบที่แสดงว่าสิ่งหนึ่งเหมือนอีกสิ่งหนึ่ง รองลงมาได้แก่ความเปรียบที่แสดงว่าสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง ส่วนความเปรียบที่แสดงว่าสิ่งหนึ่งเหนือกว่าอีกสิ่งหนึ่ง และสำนวนเปรียบโดยนัยปรากฏน้อยกว่า 2 ประเภทแรก

ความเปรียบส่วนใหญ่ มีเนื้อหาที่แสดงความผูกพันกับธรรมชาติอย่างลึกซึ้ง นอกจากนี้เนื้อหาความเปรียบยังเกี่ยวพันอยู่กับความเป็นไปในสังคมไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น กล่าวคือ เป็นกระจกสะท้อนภาพของบ้านเมือง อาชีพ การดำเนินชีวิต และความเป็นอยู่ของผู้คนในสังคม ความรู้สึกนึกคิดและความนิยมในสมัยนั้น ภาษาที่ใช้ ขบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนศิลปวัฒนธรรมสาขา

ต่าง ๆ นอกจากนั้นยังแสดงถึงหลักความจริงทางจิตวิทยา คือ เป็นความเปรียบ
ที่เกิดจากความเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์อย่างลึกซึ้ง และความเปรียบหลายตอน
ที่ชี้ให้เห็นความละเอียดลออช่างสังเกต แสดงถึงจินตนาการอันกว้างไกลซึ่ง
สะท้อนถึงธรรมเนียมนิยมของกวีไทยในด้านต่าง ๆ

ลัดดา ปานุทัย (2520 : 300-303) ทำการวิจัยเรื่อง
"วิเคราะห์สัญลักษณ์ในวรรณคดีไทย" ผู้วิจัยมุ่งศึกษาลักษณะในวรรณคดีจาก
เนื้อหาของวรรณคดีไทย 23 เรื่อง และวรรณกรรมปัจจุบัน 2 เรื่อง ทั้งร้อยแก้ว
และร้อยกรอง ผลการวิจัยการใช้สัญลักษณ์ในวรรณคดีไทย พบว่า

- 1) มีการใช้สัญลักษณ์ในวรรณคดีไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัย
- 2) สัญลักษณ์ที่ใช้มีทั้งสัญลักษณ์เฉพาะบุคคลและสัญลักษณ์ตามแบบแผน
- 3) วรรณคดีไทยนิยมใช้สัญลักษณ์ในโวหารภาพพจน์
4. วรรณคดีทุกประเภทมีโอกาสใช้สัญลักษณ์มากหรือน้อยต่างกัน

วรรณคดีที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับนามธรรมหรือการแสดงออกซึ่งความรู้สึกนึกคิดหรือ
ความลึกซึ้งต่าง ๆ นิยมใช้สัญลักษณ์เพื่อสื่อความหมายได้ดียิ่งขึ้น วรรณคดีศาสนา
มีการสร้างตัวละครโดยห่านามธรรมให้เป็นรูปธรรมแบบบุคลาธิษฐาน ตัวละคร
เหล่านี้เป็นสัญลักษณ์แทนนามธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง วรรณคดีที่ปราศมีการแสดง
ออกซึ่งความประทับใจ โดยที่นำธรรมชาติมาใช้เป็นสัญลักษณ์เพื่อสื่ออารมณ์และ
ความรู้สึก วรรณคดีมหากาพย์และวรรณคดีประวัติศาสตร์ นิยมนำสัญลักษณ์เทพเจ้า
ในเทพปกรณัมมาใช้ วรรณคดีไทยนำเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์และศาสนาฮินดู
มาใช้เป็นสัญลักษณ์ วรรณคดีที่มีเค้าเรื่องจากนิทานพื้นเมือง มีระบบสัญลักษณ์ที่
แสดงถึงความคิดและความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้านแบบไทย ๆ ไว้อย่างละเอียด
ครบถ้วน

ภัทรภรณ์ พันธ์ชัย (2528 : 154-155) ได้วิจัยเรื่อง "การ
วิเคราะห์การใช้ภาพพจน์ในวรรณคดีที่ปรากฏในหนังสือเรียนภาษาไทยวิชาบังคับ
ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย" โดยผู้วิจัยศึกษาข้อมูลจากหนังสือเรียนภาษาไทย
วิชาบังคับ ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย จำนวน 6 เรื่อง จากผลการวิเคราะห์
การใช้ภาพพจน์ในวรรณคดีแต่ละเรื่อง ปรากฏว่าการใช้คำที่มีรสความนั้นใช้มาก

ที่สุดในวรรณคดีที่มีลักษณะเป็นนิทาน และวรรณคดีที่แสดงความรู้สึกรักนึกคิดอารมณ์ สะเทือนใจของกวี ได้แก่ อิเหนา ตอนกองทัพท้าวกะหมังกุหนิงตีเมืองด่านดาหา เสภาขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนลู่แกโทษ นิราศพระบาทและกาพย์เห่เรือ ของ เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ ซึ่งวรรณคดีดังกล่าวนี้กวีมุ่งที่จะเล่าเรื่องราวหรือแสดง อารมณ์สะเทือนใจออกมาสู่ผู้อ่านเป็นสำคัญ การเลือกสรรคำมาใช้จึงเป็นคำง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน แต่ให้ความไพเราะสละสลวย เพื่อให้ผู้อ่านเพลิดเพลินไปกับลีลาการ ใช้คำดังกล่าว เกิดอารมณ์สะเทือนใจและคล้อยตามความรู้สึกรักนึกคิดของกวีในที่สุด การใช้คำที่มีรสความจึงเหมาะสมอย่างยิ่งกับวรรณคดีในลักษณะนี้

ภาพพจน์ที่ใช้มากรองลงไปคือ การใช้อุปมา ซึ่งปรากฏว่ากวีใช้อุปมา เพื่อเปรียบเทียบของสองสิ่งหรือการกระทำสองอย่างที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน โดย สิ่งของหรือการกระทำอย่างหนึ่งนั้นผู้อ่านรู้จักอยู่ก่อนแล้วก็นำมาเปรียบเทียบกับ สิ่งที่ต้องการกล่าวถึง ทำให้ผู้อ่านเข้าใจสิ่งนั้นได้ทันที เกิดความรู้สึกรักและนึกเห็น ภาพใต้อย่างชัดเจน

ภาพพจน์อื่นนอกเหนือจากที่นำมากล่าวนี้ปรากฏว่ากวีใช้น้อย และที่ใช้ น้อยที่สุดคือ การกล่าวถึงความขัดแย้งคู่ขนานกัน และการกล่าวเย้ย กล่าวประชด

สุรณี สังขพิชัย (2521 : 138-140) ได้ศึกษาเรื่อง "ลักษณะ โครงสร้างทางไวยากรณ์ของข้อความที่เป็นภาพพจน์ในวรรณกรรมร้อยแก้วภาษาไทย ไทยปัจจุบัน" โดยผู้วิจัยศึกษาข้อมูลจากวรรณกรรมร้อยแก้วภาษาไทยที่แต่งใน รัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงปี พ.ศ. 2520 จำนวน 30 เล่ม ผลการวิจัยสรุปได้ว่า วรรณกรรมร้อยแก้วดังกล่าวมีลักษณะโครงสร้าง ทางไวยากรณ์ของข้อความที่เป็นภาพพจน์ 2 ลักษณะ คือ

- 1) ลักษณะทางความหมายของข้อความที่เป็นภาพพจน์ แบ่งเป็น

2 ประเภท

- 1.1) ประเภทข้อความที่เป็นภาพพจน์ทำนองเปรียบเทียบ ที่มีคำ แสดงการเปรียบเทียบปรากฏอยู่

- 1.2) ประเภทข้อความที่เป็นภาพพจน์ทำนองเปรียบเทียบ แบ่งเป็น

2 ประเภทย่อย คือ

- ก) ประเภทข้อความที่เป็นภาพพจน์ทำนองเปรียบเทียบที่มี
 บทอุปมาอุปไมย จะแสดงความหมายด้วยวิธียุพมา
 อุปไมย ซึ่งจะมีคำว่า เป็น หรือ คือ ปรากฏอยู่
- ข) ประเภทข้อความที่เป็นภาพพจน์ทำนองเปรียบเทียบที่มี
 บทอุปมาไม่มีบทอุปไมย

2) ลักษณะโครงสร้างทางภาษาของข้อความที่เป็นภาพพจน์ มีทั้ง
 ภาพพจน์ที่เป็นคำ วลี อนุพากย์ หรือประโยค

พิทยา เจริญสุวรรณ (2520 : 158-176) ทำวิจัยเรื่อง
 "ศิลปะการใช้ภาษาในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์" โดยมีจุดประสงค์
 เพื่อศึกษาศิลปะการใช้ภาษาในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์ เพื่อให้เข้าใจ
 อารมณ์ จินตนาการ และความนึกคิดของกวี โดยผู้วิจัยศึกษาบทกวีนิพนธ์ของ
 อังคาร ตั้งแต่ พ.ศ. 2490-พ.ศ. 2518 ผลของการวิจัยสรุปว่า อังคาร
 กัลยาณพงศ์ ใช้ภาษาทั้งงดงามและกลวิธีการใช้ภาษาเปรียบเทียบเพื่อสร้าง
 จินตนาการ ซึ่งแสดงให้เห็นอารมณ์ จินตนาการ และความผูกพันที่อังคารมีต่อ
 วรรณคดีโบราณ ศิลปกรรม ธรรมชาติและสังคมมนุษย์ นอกจากนี้การใช้คำ
 เปรียบเทียบยังแสดงบุคลิกบางประการของอังคาร เช่น อารมณ์อ่อนไหว มีการ
 แสดงออกที่จริงใจ สนใจและเห็นคุณค่าของธรรมชาติ โวหารที่ปรากฏในกวีนิพนธ์
 ของอังคาร กัลยาณพงศ์ พบว่า มีจำนวน 10 ประการ คือ

- 1) บุคลาธิษฐาน (Personification)
- 2) อุปมา (Simile)
- 3) นามนัย (Metonymy)
- 4) โวหารกล่าวเกินจริง (Hyperbole)
- 5) อาวัตพากย์ (Synthesis)
- 6) โวหารเลียนแบบ (Allusion)
- 7) โวหารเปรียบเทียบ (Metaphor)
- 8) อุทาหรณ์ (Analogy)
- 9) สมพจน์ (Synecdoche)
- 10) โวหารถามชวนคิด (Rhetoric Question)

สิ่งที่เสนอแนะไว้คือ อาจใช้วิธีการศึกษาการใช้ภาษาเพื่อสืบทอดวิถี เพราะการใช้ภาษาเปรียบเทียบกับอมแสดงความรู้ ความสนใจ ทักษะ จินตนาการ และอารมณ์ของผู้ใช้ภาษานั้น ตลอดจนเป็นแนวทางเปรียบเทียบการใช้ภาษา เพื่อ สันนิษฐานยุคสมัยของวรรณกรรมนั้น ๆ ด้วย

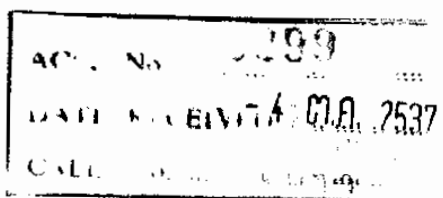
รำเพย ไชยสินธุ์ (2527 : 260-263) ทำการวิจัยเรื่อง "กระบวนการจินตภาพในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน" โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะ วิเคราะห์กระบวนการจินตภาพในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน และศึกษาความสัมพันธ์ ของกระบวนการจินตภาพกับสังคมอีสาน จากวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน 15 เรื่อง ซึ่งเลือกจากวรรณกรรมตำนานและประวัติศาสตร์ วรรณกรรมนิทาน วรรณกรรม คำสอน วรรณกรรมศาสนา วรรณกรรมประเพณี และวรรณกรรมรัก เมื่อผู้วิจัย ได้ศึกษาความมั่งคั่งของภาษาในเชิงกระบวนการจินตภาพอันเป็นการใช้ภาษาถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึก และจินตนาการของกวีอย่างมีศิลปะ เพื่อให้บรรลุในการ แนะนำภาพแห่งความรู้สึกนึกคิดให้เกิดขึ้นในความรู้สึกของผู้อ่าน พบว่ากวีอีสานใช้ กระบวนการจินตภาพ 2 ลักษณะ คือ

1) การกล่าวตรงไปตรงมา

2) การสร้างภาพพจน์ (Figure of Speech) ภาพพจน์ที่ปรากฏ ใช้ในกระบวนการจินตภาพมี 8 ประเภท คือ ภาพพจน์อุปมา ภาพพจน์แบบอุทาหรณ์ ภาพพจน์แบบอุปสรรค ภาพพจน์อุปสัณเษณ์ ภาพพจน์ปฏิรูปพจน์ ภาพพจน์คำวิพากษ์ ภาพพจน์สัมพจน์ และภาพพจน์ที่นำสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตมาแสดงกิริยาอาการ อย่างมนุษย์ โดยภาพพจน์ที่นิยมใช้มากที่สุดคือ ภาพพจน์อุปมาและภาพพจน์แบบอุทาหรณ์

สมมติฐานของการวิจัย

โวหารภาพพจน์เป็นองค์ประกอบที่สำคัญในนิราศ ซึ่งสุนทรภู่ใช้เป็นสื่อ ในการถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึกสะท้อนใจภาพประสบการณ์ที่ได้รับในชีวิต เป็น ผลให้งานนิราศของท่านได้รับการยกย่องว่าทรงคุณค่าเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายมา ตราบจนถึงปัจจุบันนี้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อวิเคราะห์กลวิธีการใช้โวหารภาพพจน์ที่ปรากฏในนิราศทั้ง 9 เรื่องของสุนทรภู่ที่มีอิทธิพลต่อความรู้สึกของผู้อ่าน

ความสำคัญและประโยชน์ของการวิจัย

1. ทำให้ทราบว่าโวหารภาพพจน์เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการสร้างงานประเภทนิราศ
2. ทำให้ทราบถึงกลวิธีการใช้โวหารภาพพจน์ ตลอดจนแนวคิดและจินตนาการของกวี
3. ทำให้เข้าใจสภาพของสังคมไทยและโลกทัศน์ของกวีเท่าที่ปรากฏอยู่ในนิราศที่นำมาศึกษาได้อย่างกระจ่างชัด โดยเฉพาะจากโวหารภาพพจน์ที่กวีใช้เป็นสื่อถ่ายทอด
4. ผลของการวิเคราะห์โวหารภาพพจน์ จะทำให้เข้าใจงานประพันธ์ประเภทนิราศได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น นอกจากนั้นเนื้อหาในเรื่องยังแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะ วรรณคดี และวิชาการแขนงอื่น ๆ อีกด้วย
5. เป็นแนวทางที่จะศึกษางานประพันธ์ประเภทอื่น ๆ ในแง่กลวิธีการใช้โวหารภาพพจน์

ขอบเขตของการวิจัย

ในการวิจัยจะวิเคราะห์การใช้โวหารภาพพจน์เฉพาะที่ปรากฏในนิราศทั้ง 9 เรื่องของสุนทรภู่เท่านั้น มีรายชื่อเรียงตามลำดับปีที่แต่งดังต่อไปนี้

- 1) นิราศเมืองแกลง
- 2) นิราศพระบาท
- 3) นิราศภูเขาทอง
- 4) นิราศเมืองเพชร
- 5) นิราศวัดเจ้าฟ้า
- 6) นิราศอิเหนา
- 7) โคลงนิราศสุพรรณ
- 8) รำพันพิลาป
- 9) นิราศพระประธม

การวิจัยครั้งนี้จะมุ่งศึกษากลวิธีการใช้โวหารภาพพจน์ที่ปรากฏเด่นชัด

ในนิราศ 11 ประเภท ดังต่อไปนี้

- 1) อุปมา (Simile)
- 2) อุปลักษณ (Metaphor)
- 3) อุทาหรณ์ (Analogy)
- 4) สำนกหรือเพาความ (Allusion)
- 5) เล่นคำ (Puns on Word)
- 6) สัทพจน์ (Onomatopoeia)
- 7) บุคลาธิษฐาน (Personification)
- 8) อธิพจน์หรือกล่าวเกินจริง (Hyperbole)
- 9) คำถามที่ไม่ต้องการคำตอบ (Rhetoric Question)
- 10) ชั้นไคลความ (Climax)
- 11) ความขัดแย้งคู่ขนาน (Paradox)

ข้อตกลงเบื้องต้น

1. ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยถือเอาข้อมูลกรมศิลปากรตรวจสอบชำระใหม่เป็นหลัก สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงนิพนธ์ประวัติสุนทรภู่เอาไว้ในชื่อหนังสือว่า "ชีวิตและงานของสุนทรภู่" กรมศิลปากรอนุญาตให้สำนักพิมพ์คลังวิทยาพิมพ์จำหน่ายเมื่อ พ.ศ. 2518 ประกอบกับประวัติคำกลอนสุนทรภู่ (เล่ม 1-2) ของ พ.ณ.ประมวญมารค (ผู้รวบรวม) สำนักพิมพ์แพรวพินยา พิมพ์จำหน่ายเมื่อ พ.ศ. 2519 และ 100 ปีของสุนทรภู่ ของ ฉันทน์ ขำวิไล โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม พ.ศ. 2498
2. ศัพท์บัญญัติที่ใช้เรียกประเภทของโวหารภาพพจน์นั้น คำรากการใช้ภาษาไทยได้อาศัยคำรากภาษาต่างประเทศเป็นหลัก เมื่อนำมาบัญญัติศัพท์เป็นภาษาไทยในคำรากภาษาไทยบางเล่มเรียกชื่อโวหารภาพพจน์แต่ละประเภทไม่ตรงกัน ในงานวิจัยนี้จะทับศัพท์ภาษาอังกฤษในวงเล็บควบคู่ไปด้วย

นิยามศัพท์

โวหารภาพพจน์ (Figure of Speech) หมายถึง การสร้างมโนภาพ (Image) ให้เกิดขึ้นโดยใช้ถ้อยคำสำนวนด้วยวิธีเปรียบเทียบ ซึ่งมีหลายลักษณะ

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การดำเนินการศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้ ใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสาร (Documentary Research) และเสนอรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าเป็นข้อมูลแหล่งรอง (Secondary Source)

แหล่งศึกษาค้นคว้าที่สำคัญ คือ

- 1) หอสมุดแห่งชาติ
- 2) หอสมุดกลางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- 3) หอสมุดมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี
- 4) แหล่งอื่น ๆ เช่น หอสมุดมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ประสานมิตร หอสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตวังท่าพระ

การศึกษาค้นคว้าดำเนินตามขั้นตอนต่อไปนี้

1. ขั้นรวบรวม

1.1 สืบค้นหนังสือ วิทยานิพนธ์ บทความ วารสาร และงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับสุนทรภู่ ทั้งในด้านประวัติ ผลงาน โดยเฉพาะค่านิราศ และความคิดเห็นหรือทัศนะของนักเขียนรุ่นหลังต่อกวีท่านนี้

1.2 ศึกษาความเป็นมาของนิราศและนิราศทั้ง 9 เรื่องของสุนทรภู่อย่างละเอียด รวมทั้งพิจารณาความเป็นมาและเนื้อหาของ เรื่องตามลักษณะของศัประกอบของนิราศ

1.3 สืบค้นและรวบรวมความรู้เกี่ยวกับทฤษฎีโวหารภาพพจน์จากหนังสือและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาสร้างประเด็นในการวิเคราะห์การใช้โวหารภาพพจน์ในนิราศทั้ง 9 เรื่องต่อไป

1.4 ศึกษาทฤษฎีที่ว่าด้วยเรื่องการวิเคราะห์วรรณคดีและการวิเคราะห์วรรณคดีประเภทนิราศ

2. ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล

2.1 แยกแยะข้อมูลที่ต้องการศึกษาออกเป็นประเภทและจัดเป็นหมวดหมู่ เช่น

2.1.1 ประวัติของสุนทรภู่และความเป็นมาของนิราศทั้ง 9 เรื่อง

2.1.2 ความเป็นมาของนิราศและทฤษฎีที่ว่าด้วยการวิเคราะห์

วรรณคดีและวรรณคดีนิราศ

2.1.3 ทฤษฎีที่ว่าด้วยเรื่องศิลปะการใช้ถ้อยคำลักษณะโวหารภาพพจน์

2.2 ศึกษาเนื้อหาของนิราศทั้ง 9 เรื่องอย่างละเอียด และนำข้อมูลที่ได้ มาวิเคราะห์การใช้โวหารภาพพจน์ โดยใช้ประเด็นการวิเคราะห์ที่สร้างขึ้นตาม ที่กำหนดไว้ในขอบเขตการวิจัย

3. สรุป อภิปรายผล

นำผลที่ได้จากการวิเคราะห์การใช้โวหารภาพพจน์ในนิราศทั้ง 9 เรื่อง เสนอผลการศึกษาค้นคว้าแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description)